

Module Beeldende therapie

“Van buiten naar binnen”

Een module sensorische beeldende therapie ter bevordering van het mentaliserend vermogen d.m.v. herstel van de emotiebeleving voor cliënten met cluster C persoonlijkheidsproblematiek.

Hoge School Utrecht
Creatieve therapie Beeldend
Mei 2011

Yara Arnoldussen

Beoordelaar: Hans van Keken

Inhoudsopgave

	Pagina
Inleiding	5
Indicatiestelling	7
Behandelvisie	9
Therapieverloop	12
Uitvoering	14
Sessie 1 t/m 10	18
Bijlagen	40

Inleiding

Titel:	<i>“Van buiten naar binnen”</i>
	Een module zintuiglijk beeldend vormgeven voor cliënten met cluster C persoonlijkheidsproblematiek.
Auteur:	Yara Arnoldussen
Datum:	Mei 2011 Hogeschool Utrecht, Amersfoort
Therapievorm:	Vaktherapie beeldend, groepstherapie
Werkveld:	GGZ Volwassen psychiatrie
Instelling:	Centrum Voor Psychotherapie (CVP), Pro Persona
Setting	Klinische en deeltijdse dagbehandeling
Doelgroep:	Volwassenen met persoonlijkheidsproblematiek

Ontstaansgeschiedenis

Binnen de opleiding Creatieve therapie beeldend is het een onderdeel van het afstuderen om een product te ontwikkelen. Tevens volgt de student een Minor in zijn afstudeer jaar. Naar aanleiding van een minor in de vorm van een verdiepende stage als beeldend therapeut i.o., binnen het Centrum voor Psychotherapie (CVP) is deze module ontstaan. Tijdens het werken met cliënten binnen het ontregelend cluster (één van de twee clusters waarin het CVP onderverdeeld is) viel het mij op dat, in het materiaal gebruik, de zo genaamde “sensorische materialen” zoveel mogelijk gedoseerd of vermeden worden door de cliënt. Dit zijn materialen die zintuiglijke prikkels met zich mee brengen. Daarbij observeerde ik de moeite van het verwoorden of verbeeldend van de emoties, alsof de cliënt niet wist waar deze dit woord of beeld aan zou kunnen geven. Uitspraken als “ik voel niets”, “ik weet niet wat ik voel” of “ik voel van alles door elkaar” ben ik daarbij meerdere malen tegen gekomen. Het beeld dat bij mij ontstond was, alsof deze cliënten geen ‘kader’ voor hun emoties hadden. Geen basis waar vanuit gevoeld kan worden. Binnen het Centrum voor Psychotherapie heeft MBT: mentalized based treatment binnen het O-cluster (ontregelend cluster, één van de twee afdelingen) een kapstok functie waaraan de behandeling wordt opgehangen. Binnen het S-cluster, structurerend cluster wordt gewerkt met schema therapie, maar is binnen deze module niet van belang. Naar aanleiding van het beeld dat ik vormde over de emotiebasis van de cliënten, leek het mij ingewikkeld om tot mentaliseren te komen. Iets waar de cliënt toe uitgedaagd wordt in het therapeutisch milieu. Mentaliseren is het doen en laten van jezelf en van anderen waarnemen en begrijpen in termen van gevoelens, gedachten, bedoelingen, verlangens. Het leek mij bedreigend of spanningsverhogend voor de cliënt om te mentaliseren, wanneer het onduidelijk is vanuit welke basis er iets beleefd kan worden. Ik vroeg mij af of er een verband bestond tussen het missen van deze basis, het vermijden van zintuiglijke materialen en het mentaliseren. Aan de hand van deze nieuwsgierigheid ben ik een onderzoek gestart naar dit verband en hoe hier binnen de beeldende therapie met behulp van een module op ingespeeld kan worden. Deze module volgt als antwoord op de hoofdvraag: *Op welke wijze kan een module sensorische beeldende therapie, een bijdrage leveren aan het herstellen van de emotiebeleving bij cliënten met cluster C persoonlijkheidsproblematiek ter bevordering van het mentaliserend vermogen?*

Inbedding van deze module in het totale behandelaanbod

De module is ontworpen om toegepast te worden binnen het Centrum voor Psychotherapie, Pro Persona. Binnen dit centrum wordt behandeling voor persoonlijkheidsproblematiek aangeboden. De klinische of dagklinische behandeling van de cliënten bestaat uit verschillende behandelonderdelen: psychotherapie, psychomotorische therapie (PMT), vaktherapie beeldend en sociotherapie. Naast de vaste behandelonderdelen heeft elke cliënt tijdens zijn behandeling de mogelijkheid een aantal behandelmodules naar keus te volgen. Deze module is bedoeld als aanvulling op het bestaande aanbod. Naast dat iedere cliënt eens in de week beeldende therapie volgt, is dit een module die zich specifiek richt op het herstel van het contact met de innerlijke emotiebeleving, vanuit een specifieke werkwijze. Dit is ondersteunend voor de rest van het behandelaanbod. Deze module is nog niet toegepast binnen dit behandelprogramma.

Indicatiestelling

Doelgroep

Deze module richt zich op de cliënten binnen het Centrum Voor Psychotherapie met overwegende Cluster C, en in mindere mate cluster B persoonlijkheidsproblematiek. In de praktijk is de diagnose over het algemeen: persoonlijkheidsstoornis NAO met vermijdende, afhankelijke en/of obsessief compulsieve trekken. Daarnaast zijn er ook kenmerken van de borderline en narcistische persoonlijkheidsstoornis aanwezig. De diagnose is dus niet overwegend Cluster C persoonlijkheidsproblematiek. De diagnose Persoonlijkheidsstoornis NAO op AS II is de hoofddiagnose.

De hulpvraag waarop deze module zich richt ligt in de volgende strekking:

“Ik wil leren om contact te maken met wat ik voel, hier bij stil kunnen staan zonder overspoeld te raken en dit contact inzetten om mijzelf uit te drukken”

Intake

Een belangrijke indicatie voor deze module is motivatie van de cliënt om stappen te zetten richting verhoogd contact met de emotiebeleving. Dat is het belangrijkste uitgangspunt. De keuze om deel te nemen aan deze module is dan ook die van de cliënt, en vindt plaats tijdens een module-markt. Hier worden alle modules die aangeboden worden binnen het CVP gepresenteerd. Daarnaast kan de cliënt gebruik maken van een sociotherapeutische sessie of groepsgevoel overleg om tot een beslissing te komen welke module voor hem of haar passend is. Er is voor gebruik van deze module dus geen strikte intake procedure, maar de cliënt moet wel instaat zijn uit te drukken waarom deze module is gekozen. Omdat de beeldend therapeut verantwoordelijk blijft voor wat er gebeurt binnen de module is er gekozen voor een aantal indicaties, om deze zo veilig en effectief mogelijk te laten verlopen. De vorm waarin de indicaties hieronder worden beschreven, is anders dan de manier waarop deze worden voorgelegd aan de cliënt. Voor de cliënt is een beschrijving ontwikkeld welke deze kan gebruiken in zijn keuze. Deze beschrijving vindt u terug als bijlage van de module. Onderstaande indicaties zijn hierin verwerkt. De volgende indicatie en contra-indicaties zijn voortgekomen uit uitgebreid vooronderzoek naar de vorm van deze module.

Indicaties

De cliënt is opgenomen binnen het Ontregelend cluster van het centrum voor psychotherapie

- De cliënt heeft moeite met her- en erkennen van emoties bij zichzelf en/of de ander,
- De cliënt ervaart een gevoel van onmacht bij het omgaan en ondergaan van emoties,
- De cliënt heeft enige affiniteit met beeldend werkvormen,
- De cliënt heeft de neiging om door middel van praten te beleving af te weren,
- De cliënt is in enige mate in staat te reflecteren op zichzelf,
- De cliënt ondervindt last in zijn leven door de grote behoefte aan controle,
- De cliënt ervaart het gevoel nooit goed genoeg te zijn of te doen,
- De cliënt probeert een niet te bereiken perfectie na te streven waardoor een vorm van frustratie ontstaat die het dagelijkse leven van de cliënt belemmert,
- De cliënt is minder in staat te verwoorden wat er in hem of haar omgaat,
- De cliënt is in enige mate in staat samen te werken of te functioneren in een groep,
- De cliënt ervaart een gevoel van onveiligheid in eigen lichaam,
- De cliënt ervaart (lichamelijke) spanning en heeft moeite om dit gevoel te differentiëren,

De cliënt vindt het lastig zich te verplaatsen in de ander,
De cliënt vindt het lastig zichzelf van de ander te onderscheiden/ vervloeit met de ander,
De cliënt ervaart zijn binnen wereld als chaotisch en ongeorganiseerd,
De cliënt heeft gevoel overspoeld te worden door gevoel wat deze lastig kan plaatsen,
De cliënt ervaart lichamelijke klachten als hoofdpijn, duizeligheid, hyperventileren, misselijkheid die geen medische oorzaak hebben,
De cliënt heeft de neiging om emoties cognitief te benaderen waarbij de gevoelslaag achterwege blijft,
De cliënt ervaart zijn innerlijke belevingswereld als onbegrijpelijk,
De cliënt heeft moeite om emoties, interne en externe prikkels te verdragen,
De cliënt vermijdt contact met zijn/haar gevoelens door zich te richten op anderen,
De cliënt heeft moeite om de focus te leggen op zijn eigen beleving,
De cliënt ervaart dat deze moeite heeft met het geven van woorden aan de innerlijke en lichamelijke beleving,
De cliënt piekert,
De cliënt vindt het moeilijk om uit te gaan van eigen beleving,
De cliënt ervaart het als schaamtevol of moeilijk om aan te geven wat er in hem omgaat (gedachten, gevoelens)

Contra-indicatie

De cliënt toont geen affiniteit met beeldende werkvormen,
De cliënt heeft een ernstige vorm van dissociatie,
De cliënt heeft een actieve psychose,
De cliënt heeft weinig grip op zichzelf in de zin dat er geen werkafspraken gemaakt kunnen worden,
De cliënt is niet in staat te functioneren binnen een groep,
De cliënt staat niet open om te reflecteren op zichzelf,
De cliënt heeft een autistiforme stoornis welke het contact met de emotiebeleving in de weg staat waardoor het gevoelsleven voornamelijk door de cognitie aangeleerd wordt,
De cliënt heeft last van actieve derealisatie of depersonalisatie,
De cliënt wordt in beslag genomen met dwangneurotische handelingen,
De cliënt is ongemotiveerd om op sensorische wijze aan het werk te gaan.

Behandelvisie

Het inzetten van sensorische werkvormen in de beeldende therapie, heeft verschillende effecten op de cliënt. De grove en de fijne motoriek worden gestimuleerd, evenals verschillende zintuigen¹. Waaronder tast en zicht. De grove motoriek helpt bij het vinden van aansluiting bij interne vitality affects², zodat deze door middel van beweging naar buiten gebracht kunnen worden. De fijne motoriek helpt hier ook bij en sluit aan op andere vitality affects. Daarnaast werkt de fijne motoriek meer in op de tast. Het bewust stil staan en voelen van wat de cliënt doet en in zijn handen heeft. Dit stil staan en naar binnen richten helpt de cliënt om contact te maken met zijn gevoelens³⁴. Het verloop van dit contact is analoog⁵ aan de ontwikkeling van het beeld wat ontstaat in het materiaal. Hierdoor wordt er vanuit de transitional space⁶ een transitional object⁷ naar buiten gebracht. Het transitional object ontstaat vanuit de 'equivalent mode': in de transitional space wordt binnen en buiten als gelijk beleefd. Door een werkstuk te maken, krijgt wat zich van binnen in de cliënt afspeelt een plaats in de werkelijkheid. De transitional space is een overgangsruiimte waarin gespeeld kan worden. In mentaliseer termen is dat 'Playing with reality', hierbij worden spelender wijs de grenzen van binnen en buiten verkend. Spel⁸ helpt de cliënt deze grenzen te ervaren en te ontwikkelen. En vanuit verkenning eventueel beperkende grenzen te verleggen en zo een stap dichterbij zijn gevoel te zetten.

De koppeling wordt gelegd naar het bewust maken van wat de zintuigen registreren; voelt het materiaal hard, zacht, koud of warm. Onder de invloed van de zintuigen ontstaat dus meer contact met de lichamelijke waarneming. Dit is van belang omdat het lichaam ook reageert op emoties. Het lichaam is de eerste communicatie bron in de ontwikkeling van het kind wanneer het gaat over affecten, behoefte en zintuiglijke ervaringen welke d.m.v. de zorggever betekenis krijgen⁹. Het lichaam is als het ware een instrument wat aangeeft wat er in iemand omgaat. In het beeldend werken ontstaat, terwijl er zintuiglijk ervaren wordt, iets tastbaars in beeld. Dit beeld kan uitdrukken wat zich binnen in de cliënt, maar laat ook zien wat tussen de cliënt en het medium heeft afgespeeld. Tijdens het maken van dit beeld kan de cliënt naast het zintuiglijk ervaren ook lijfelijk allerlei dingen ervaren. Het kan zijn dat het beeldend werken als prettig ervaren wordt, maar het kan ook zijn dat de cliënt kracht ervaart, of dat het beeldend werken onprettig is of vermoeiend. Dit zijn ook signalen die het lichaam aangeeft tijdens het beeldend werken. Door het bewust maken van deze signalen ontstaat er steeds meer differentiatie rondom wat het lichaam kan voelen en wat

¹ Schweizer, Celine; en redactie (Bohn Stafleu van Loghum 2009) Handboek beeldende therapie, uit de verf. Pag. 129 - 130

² Smeijsters, Henk (Coutinho 2003) Handboek Creatieve Therapie. Hoofdstuk 10.0 de invalshoek vanuit de ontwikkelingspsychologie van Daniel Stern 237 - 242

³ Knüwer, Emelie; Taken, Malinde (hu 2010) Een onderzoek naar de combinatie van beeldende therapie en focussen in de praktijk.

⁴ Backer, An de (Universiteit Gent 2007-2008) Behandeling via woord vs non-verbale technieken bij alexithymie: een literatuurstudie. Pagina 46

⁵ Schweizer, Celine; en redactie (Bohn Stafleu van Loghum 2009) Handboek beeldende therapie, uit de verf. Hoofdstuk 1 beeldende therapie pagina 25 – 77 specifiek paragraaf 1.3.3 Analoge Procesmodel pagina 63-71

⁶ Kaarsemaker-Verfaillie, Marianne (2008): Beeldende therapie en MBT: hoe integreer je die twee. Pagina 8-11

⁷ Schweizer, Celine; en redactie (Bohn Stafleu van Loghum 2009) Handboek beeldende therapie, uit de verf. Hoofdstuk 1 beeldende therapie 5.3.4 Beeldende therapie binnen 'mentalization-based treatment' pagina 292 - 298

⁸ Schweizer, Celine; en redactie (Bohn Stafleu van Loghum 2009) Handboek beeldende therapie, uit de verf. Hoofdstuk 5.4.13 Sensopatische beeldende werkvormen. Pagina 411 -415

⁹ Allen, G. Jonh; Fonay, P; Bateman, Anthony, W.(nieuwezijds 2008) Mentaliseren in de klinische praktijk. Pagina 8-12

daaraan beleefd kan worden door de cliënt.

De therapeut speelt een belangrijke rol in dit proces. Namelijk de rol van “zorggever”. De persoon die net als een ouder in de ontwikkeling van het kind het spiegelen of de coregulatie op zich neemt. Dit houdt in dat de therapeut spiegelt¹⁰ wat de cliënt doormaakt, en de beleving valideert. Hierdoor krijgt wat de cliënt doet betekenis en ontstaan er steeds meer uitgangspunten waar vanuit stil gestaan kan worden bij de innerlijke beleving. Niet alleen de verschillende uitgangspunten komen aanbod, maar ook de verschillende materialen en manieren waarop hiermee gewerkt kan worden. Door deze verschillende materialen en manieren bewust ten aanzien van elkaar te ervaren ontstaat er ook meer differentiatie rondom de beleving. Doordat de verschillende materialen verschillend voelen. Het gaat dus niet alleen maar over ‘iets’ voelen met de zintuigen, maar ook ervaren dat alles anders voelt. Dat het verschillend zintuiglijk appèl van de materialen ook verschillen van elkaar. Op die manier ontstaat er meer grip op de innerlijke beleving. Er wordt stil gestaan bij wat er van buiten af naar binnen in het lichaam gebeurt maar ook bij wat er van binnen uit naar buiten toe gebeurt. Zo ontstaat er een kader van waaruit gekeken kan worden naar emoties. Als dit kader zich verder ontwikkelt, kan in het beeldend werken gezocht worden naar een materiaal, beweging, vorm, zintuiglijk aspect etc. dat past bij hoe iemand zich van binnen voelt. Daardoor kan de cliënt een beeld ontwikkelen wat overeenstemt met wat deze in het lichaam voelt. Nadat er zintuiglijk, lichamelijk en emotioneel gevoeld is kan er over het ontstane werkstuk gementaliseerd¹¹ worden. Samen met de cliënt, zijn groepsleden en de beeldend therapeut kan het werkstuk bekeken worden: wat roept het op aan emoties, associaties etc. Echter dient eerst aanbod te komen wat de cliënt zelf ervaren heeft aan dit werkstuk, om te voorkomen dat de cliënt zijn eigen ervaringen vervangt door die van anderen (afhankelijk of sociaal wenselijk gedrag). Maar ook omdat wanneer de cliënt in de transitional space werkt, de werkelijkheid en subjectiviteit nog één zijn. Werkelijkheid en subjectiviteit moet eerst van elkaar gescheiden worden voor dat het beeldend werk geïnterpreteerd kan worden. Wanneer dit onderscheid¹² niet gemaakt is rondom het werk, kan het mentaliseren als bedreigend worden ervaren. Door de groep op het juiste momente te laten mentaliseren over het werk van de cliënt, kan dit er voor zorgen dat de cliënt zich begrepen voelt. Door de ervaring dat anderen contact heeft met wat er in de cliënt omgaat¹³.

Het werken met beide handen kan tijdens het beeldend werken stimuleert beide hersenhelften, dit helpt bij het vormen van een brug tussen deze beide hersenhelften. Op die manier ontstaat er een brug tussen taal en emotie. Wanneer deze brug niet eerder volledig ontwikkeld is, is het lastiger om woorden te koppelen aan wat er van binnen ervaren wordt. De verbinding in ontwikkeling kan extra bijdragen aan de bevordering van het mentaliserend vermogen.

In deze visie zijn verschillende invalshoeken met elkaar verweven: de hechtingtheorie, de ervaringsordeningen van Timmers-Huigens, focussen van Gendlin, het MBT: mentalized based treatment, mindfulness, de creatieprocesstheorie en het analoge procesmodel. De werkwijze die hierbij aansluit is, enerzijds de steunende orthopedagogische werkwijze doordat de therapeut de cliënt ondersteunt in het creëren van orde in de chaos die het gevoel is. De werkwijze is steunend omdat de therapeut de taak van de spiegeling of coregulatie op zich neemt. Op die manier werkt de therapeut aan ontwikkeling en herstel van het mentaliserend vermogen en de emotiebeleving van de cliënt. Anderzijds is de werkwijze inzichtengevend (plus) omdat deze module onderdeel uitmaakt van een behandeling van persoonlijkheidsproblematiek. Deze behandeling is gericht op het bewust maken van patronen, inzicht verkrijgen in de aard van de oorzaak van de problematiek, gericht op gedragsverandering met blijvend karakter, de therapeut heeft een terughoudende, spiegellende en soms confronterende rol en de cliënt bepaald het tempo en de

¹⁰ Kaarsemaker-Verfaille, Marianne (2008) Beeldende therapie en MBT: hoe integreer je die twee. Daniel Stern pagina 18

¹¹ Kaarsemaker-Verfaille, Marianne (2008) Beeldende therapie en MBT: hoe integreer je die twee.

¹² Smeijsters, Henk (coutinho 23) Handboek Creatieve Therapie. pagina 124 -126

¹³ Kaarsemaker-Verfaille, Marianne (2008) Beeldende therapie en MBT: hoe integreer je die twee. Pagina 17

thema's en er wordt gewerkt aan herstructurering van de persoonlijkheid en bewust wording van psychische inhoud, ervaringen in conflicten die een oorsprong hebben in het verleden. De werkwijze staat in belang van de module, waar niet de tijd en ruimte is om het tempo en de thema's volledig over te laten aan de cliënten zelf. Daarnaast gaat het over het bevorderen van een te herstellen/ aan te leren vaardigheid: het mentaliseren. Dat maakt dat de werkwijze niet alleen te steunen is op de inzichtgevende (plus) werkwijze, maar ook op de steunend orthopedagogische werkwijze.

Voor een uitgebreidere onderbouwing en beschrijving van deze behandelvisie verwijs ik u naar het onderzoek wat hieraan vooraf gegaan is.

Therapieverloop

Het verloop van de module is te onderscheiden in verschillende behandelfasen. Deze behandelfasen lopen samen met de verschillende doelen die binnen deze module (kunnen) worden gesteld. Waarbij meer grip op het ene doel een voorwaarde is om te kunnen werken met een volgend doel.

Hoofddoel van deze module is:
Herstellen van het contact met de emotiebeleving ter bevordering van het mentaliserend vermogen.

Dit hoofddoel onderscheidt zich in verschillende doelen met subdoelen. Deze doelen zijn te verbinden aan de volgende behandelfasen:

Fasen

Fase 1: Verkennend naar binnen

Fase 2: Voelen van binnen

Fase 3: Valideren van wat er is

Fase 4: Reguleren van binnenin naar buiten

Fase 5: Binnenin delen in contact met de buitenwereld

De fasen staan strikt beschreven, maar er is meer sprake van geleidelijk verloop van de ene in de andere fasen. Zo ontstaat er dus overlap in het overgangsbereik tussen twee fasen. Aan deze fasen zijn de volgende doelen met *subdoelen* verbonden:

Fase 1: verkennend naar binnen

- De cliënt herstelt het contact met zijn innerlijke belevingswereld
 - De cliënt staat stil bij zijn zintuiglijke beleving*
 - De cliënt staat stil bij zijn lichamelijke gewaarwordingen*
 - De cliënt vergelijkt verschillende belevingen met elkaar waardoor de cliënt deze meer kan onderscheiden van elkaar, er ontstaat meer differentiatie.*

Fase 2: voelen van binnen

- De cliënt vergroot de sensitiviteit van het lichaam
 - De cliënt staat stil bij zijn zintuiglijke beleving*
 - De cliënt staat stil bij zijn lichamelijke gewaarwordingen*
 - De cliënt staat stil bij emotionele beleving*
 - De cliënt daagt zich zelf uit nieuwe materialen te verkennen*
 - De cliënt onderzoekt welke grenzen hij lichamenlijk en cognitief ervaart in het sensorisch werken*

Fase 3: valideren van wat er is

- De cliënt ervaart minder overspoeld te worden door zijn binnenwereld en ervaart meer grip, waarmee de angst om stil te staan bij innerlijke beleving vermindert
 - De cliënt is zich bewust van de verschillende belevingen*
 - De cliënt ervaart gradaties in lichamelijke gewaarwording*
 - De cliënt onderzoekt welke emotie past bij verschillende lichamelijke en zintuiglijke gewaarwording*
 - De cliënt onderzoekt welke verschillende lichamelijke en zintuiglijke gewaarwordingen passen bij een (voorbepaalde, gekozen, gevoelde) emotie*
 - De cliënt verwoordt wat hij van binnen ervaart aan de hand van de verschillende gewaarwordingen (zintuiglijke, lichamenlijk en emotioneel)*
 - De cliënt ervaart een verband tussen innerlijke beleving en emoties en lichamelijke gewaarwordingen*
 - De cliënt is in staat emoties te verbinden aan zijn innerlijke belevingswereld*

Fase 4: Regulerend van binnenin naar buiten

- De cliënt vergroot de tolerantie van het lichaam voor het verdragen van emoties
 - De cliënt verlegt met afgestemde stappen zijn grenzen in gebruik van beeldend materiaal, waarbij deze stil staat wat er in hem/haar omgaat en geeft hier woorden aan.*
 - De cliënt staat stil bij wat deze ervaart aan het zien van het beeldend werk van anderen en geeft hier woorden aan*
 - De cliënt geeft vorm aan zijn binnenwereld waardoor deze in beeld komt*
 - De cliënt neemt ruimte in om aandacht te besteden aan zijn innerlijke beleving*
 - De cliënt ervaart minder angst t.a.v. stil staan bij zijn zintuiglijke en lichamelijke beleving*

Fase 5: delen in contact met de buitenwereld

- De cliënt bevordert zijn mentaliserend vermogen
 - De cliënt verwoordt zijn beleving n.a.v. beeldend werk van een ander*
 - De cliënt staat stil bij het verschil tussen zijn ervaring en de ervaring van een ander aan een zelfde situatie/materiaal/object/werkstuk etc.*
 - De cliënt is in staat woorden te geven aan zijn innerlijke belevingswereld*
 - De cliënt is in staat emoties te verbinden aan zijn cognitie*
 - De cliënt mentaliseert over zijn eigen werkstuk en de belevingen die hier bij passen*
 - De cliënt is in staat woorden te geven aan wat hij ervaart aan het werk van een andere cliënt, of een afbeelding*

In het overgangsgebied tussen de verschillende fasen, vullen ook de doelen uit de twee verschillende fasen elkaar aan. De beschreven doelen hangen samen met de conclusie van het uitgebreid vooronderzoek, de te behalen effecten en gewenste doelen.

Uitvoering

Duur
De module bestrijkt een periode van **10 weken**, waarin **wekelijks** één sessie plaats vindt. Elke sessie heeft een duur van **90 minuten** en bestaat uit de volgende onderdelen;

Inhoud
Een **korte voorbespreking**, om stil te staan bij het verloop van het huiswerkboek en om een kort rondje te doen langs alle deelnemers met de vraag hoe zij deze sessie in gaan.

Een **warming-up** waarin de cliënt met behulp van de therapeut (het) materiaal verkent en wordt geholpen om stil te staan bij de verschillende belevingen en manieren van voelen. Tevens biedt deze begeleide warming-up ruimte voor de therapeut om de cliënt te spiegelen.

Een korte **nabespreking van de warming up** waarin de cliënt iets kan delen over wat hij ervaren heeft, om die ervaringen te leren omzetten in woorden en te uiten waardoor de prikkels minder opstapelen en de cliënt kunnen overspoelen. De therapeut kan dan helpen reguleren en valideren. Deze nabespreking gebeurt niet in elke sessie omdat nog niet alles direct verwoord hoeft te worden en de ervaring soms meer vastgehouden moet worden. Of omdat in de fase van de module de regulering meer vanuit de cliënt zelf dient te komen. Hier wordt dan mee geoefend.

Een **opdracht** waar de cliënt de rest van de sessie zelfstandig aan werkt

Een afsluiting d.m.v. een **nabespreking** waarin stil gestaan wordt bij het werkstuk van de cliënt, het delen van de beleving, het delen van de handelingen en het mentaliseren. Afhankelijk van de fase en de opdracht staan verschillende elementen uit het beeldend proces centraal. Er is wel altijd ruimte voor de cliënt om te delen wat er in hem omgaat buiten de centraal staande elementen om. Zolang dit geen vermijdingsstrategie lijkt. Een ander belangrijk element is het blijven zoeken naar beleving bij woord, zodat het niet zozeer 'praten over' wordt.

Therapeut variabelen

Binnen deze module is er geen specifieke voorkeur voor een mannelijke of vrouwelijke therapeut(e). Er kan wel stil gestaan worden bij de keuze voor een vader- of moederfiguur in de rol als zorggever

De module focust niet op het bewerken van de interactie patronen tussen cliënt en therapeut. De module is uit te voeren met één therapeut. Een tweede therapeut zou in het bewerken van deze interactie van belang kunnen zijn. Binnen deze module zou het werken met twee therapeuten een complexer proces opleveren. Het contact tussen de therapeut en de cliënt richt zich dan niet meer op één zorggever, maar op twee. Het werken met twee therapeuten kan er voor zorgen dat er meer aandacht is voor de cliënt, waardoor het proces van spiegelen, labelen, valideren en reguleren effectiever verloopt. Dit kan door de cliënt als meer bedreigend (indringend) kan worden ervaren. Alle handelingen van de cliënt zijn zichtbaarder, schaamte en faalangst kan hierdoor versterkt worden. In deze situatie, wanneer er gewerkt wordt met volwassenen met vermijdende en afhankelijke trekken, kan dit een te grote bedreiging zijn wat de afweer van de cliënt versterkt. Wanneer er toch voorkeur voor is om met twee therapeuten te werken is het van belang om

voorgaande in acht te houden. De rolverdeling zou dan ook kunnen gaan over het stimuleren van de cliënten om bij elkaar te kijken en over elkaar te mentaliseren door de ene therapeut en het valideren, spiegelen etc. gericht op één cliënt door de andere therapeut. De ene therapeut waakt dus over het groepsproces en de andere therapeut over het individuele proces.

Groepv.s. individueel

Binnen het Centrum voor Psychotherapie wordt gebruik gemaakt van het groepstherapie principe. Vandaar dat alle modules ook plaats vinden in groepen. Deze module richt zich op **een groep van 6-8 cliënten** die zich inschrijven voor de module. Binnen de sessies wordt voornamelijk individueel in de groep gewerkt. In de nabespreking wordt er met de groep stil gestaan bij het werk en er wordt gedeeld. Dat er gewerkt wordt in een groep is ook van belang om toe te komen aan het ontwikkelen van meer invoelen in de ander, maar ook in kunnen zien dat de ander aan een zelfde werkstuk, opdracht, emotie iets anders kan beleven dan de cliënt zelf. Daarnaast kan er gementaliseerd worden over de ander en ervaart de cliënt hard op hoe er over zijn werk gementaliseerd wordt. De groep biedt ook een oefensituatie voor de cliënt om te gaan staan voor wat deze ervaart. Samenwerken binnen deze module gebeurt niet. Ondanks dat dit van alles kan oproepen, roept dit ook erg veel op het vlak van de interactie op. Iets wat in deze module niet expliciet ingezet wordt. Het individueel werken in de groep stimuleert de cliënt om zich in zichzelf te keren en zo stil te staan bij zijn eigen belevingswereld.

Attitude

De houding van de therapeut in deze module dient steeds afgestemd te worden op het niveau van de groep en het individu (in de groep). Er dient rekening gehouden te worden met de kwetsbaarheid/ stevigheid van de cliënt. Belangrijk is dat de therapeut de rol van de zorggever voor een deel nabootst, uit de vroege ontwikkeling van het kind. Dit houdt in dat de therapeut helpt bij het labelen van de wat de cliënt omschrijft, valideren van wat de cliënt voelt, reguleert wat de cliënt dreigt te overspoelen aan beleving/onbekende gevoelens en spiegelt wat de cliënt beleeft. Anderzijds is de therapeut ook de persoon die de cliënt uit daagt om tot spel te komen en tot het verleggen van zijn grenzen. Door de cliënt uit te dagen op speelse wijze het medium te verkennen en vorm te geven ontstaat er ruimte voor het ontstaan van een 'transitional space'¹⁴. Deze transitional space is behulpzaam om de innerlijke beleving van de cliënt in de buitenwereld te brengen.

De therapeut heeft naast een steunende en structurerende rol, ook een 'Not knowing but trying to find out' houding. Een open, nieuwsgierige, niet wetende houding. Met deze houding moedigt de therapeut de cliënt aan te onderzoeken wat er in hem omgaat en wat hiervan voor hem de betekenis is. Deze houding krijgt steeds meer de ruimte naarmate er meer duidelijkheid binnenin de cliënt ontstaat ten aanzien van verschillende belevingen. Waardoor er meer gezocht kan worden naar betekenis. Binnen de 'Not knowing but trying to find out' houding stemt de therapeut af op lichaamssignalen, denon-verbale communicatie van de cliënt en zijn vermogen om tot mentaliseren te komen.

In deze module ligt de focus niet op het vlak van de interactie, maar op het vlak van de eigen beleving. Doordat de therapeut aanwezig is en iedere sessie een begeleide materiaal verkenning aanbied om de cliënt sensitiever en dichter bij de innerlijke beleving te brengen, zal er toch van alles door de cliënt ervaren worden aan de interactie. Belangrijk om te vermelden is dat de focus van de therapeut niet ligt in deze interactie. Een interventie op gebied van interactie, één van de meest spanning verhogende interventies die de therapeut kan doen als het gaat over het komen tot mentaliseren. Mentaliseren is juist wat binnen de module bevorderd dient te worden. Binnen deze module is alleen niet de ruimte en tijd om de interactie expliciet te gebruiken. De focus ligt meer op

¹⁴ Een ruimte waarin d.m.v. spel de innerlijke beleving van de cliënt en realiteit in elkaar overlopen. De beeldende therapie is zo een ruimte. In deze transitionel space wordt gewerkt aan een transiotional object, het beeldend werk. Waarmee de innerlijke beleving wordt omgezet in iets dat in de realiteit komt te staan.

een basaal niveau van interactie: het spiegelen, labelen en valideren van wat de cliënt doet en beleeft. Om de module werkzaam te maken is het dus van belang dat de therapeut een met zijn houding en interventies de cliënt zowel structurerend als stimulerend benaderd.

Ten aanzien van het medium is het voor de therapeut belangrijk om constant af te blijven stemmen op het niveau van de groep met betrekking tot het mentaliserend vermogen, maar ook ten aanzien van de angst en vermijding voor het contact maken met de innerlijke beleving en het beeldend materiaal. In schema:

- Afstemmen op non-verbale communicatie, lichaamssignalen
- Stimulerend: 'Not knowing but trying to find out' houding
- Structurerend: spiegelen, reguleren, labelen en valideren
- Afstemmen op het effect van het medium

Werkvorm

De werkvormen binnen deze module zijn zo ontworpen dat er afgewisseld wordt tussen het werken vanuit de cognitie naar het gevoel en tussen het direct in het gevoel werken.

De combinatie hiervan geeft de cliënt enerzijds houvast en anderzijds ruimte. Voor het direct in het gevoel werken wordt gebruik gemaakt van de warming up. Hierin wordt gebruik gemaakt van de verschillende zintuigen; zicht, gehoor, tast, van de grove en fijne motoriek en van verschillende handen. Dit helpt de cliënt om contact te maken met de innerlijke gevoelsbeleving, doordat deze manier van werken uitdaagt om de controle (voor zover dit te verdragen is) los te laten. Ook helpt deze werkwijze om de aandacht van de cliënt te richten op het lichaam. Voor het werken vanuit de cognitie naar het gevoel kan de cliënt naar aanleiding van de warming-up oefeningen de cognitie gaan verbinden met het gevoelsleven. De werkvormen zijn dus zowel **gestructureerd**, begeleid en gesloten, als open. Gestructureerd en gesloten om de cliënt in contact te brengen met zijn gevoel, door middel van een warming up. In de warming-up brengt de therapeut de cliënt dichterbij zijn gevoel. Door te sturen en begrenzen helpt de therapeut de cliënt zijn vermijding te trotseren. Daarnaast opendoor opdrachten aan te bieden die aansluiten op de warming up, maar ruimte voor de cliënt laten waarin gezocht kan worden naar een eigen weg/betekenis en verbinding. Het aanbieden van een minder begrensde opdracht, helpt de therapeut ook meer uit de interactie te blijven. Het gaat dan niet over het wel of niet opvolgen van de opdracht van de therapeut.

Ruimte

De ruimte waar deze module in plaats vindt geeft voorkeur plaats voor negen cliënten. Waarbij voor de warming-up aan een gezamenlijke tafel gezeten kan worden zonder dat de cliënt zich belemmert voelt in het gebruiken van verschillende bewegingen. Verder helpt ruimte de cliënt tot spel te komen, of om zich juist af te zonderen en meer naar binnen te richten. Er moet ruimte zijn om dit zowel zittend aan een tafel, als staand aan de wand of aan een boetseer ezel te kunnen doen. Maar ook de ruimte om er voor te kunnen kiezen om meer in contact te blijven met andere groepsleden. Ook voor de therapeut is ruimte belangrijk. Om niet te dicht op de huid van de cliënt te zitten kan er afstand gecreëerd worden.

Sessies

Sessie 1

Vaag & Duidelijk

Tijdsduur 90 minuten

Inhoud: Kennismaking (5min)
Uitleg module/ huiswerk (15 min)
warming up (15 min)
zelfstandig werken (35 min)
nabespreking (20 min)

Doelen: Fase 1: Verkennend naar binnen
De cliënt herstelt het contact met zijn innerlijke belevingwereld

De cliënt staat stil bij zijn zintuiglijke beleving

De cliënt staat stil bij zijn lichamelijke gewaarwordingen

De cliënt vergelijkt verschillende belevingen met elkaar waardoor de cliënt deze meer kan onderscheiden van elkaar, er ontstaat meer differentiatie.

Materiaal:

- Ruime hoeveelheid soft pastelkrijt in ruime variatie van kleuren. Verschillende dozen open op het midden van de tafel (dus niet ieder zijn eigen doosje met 10 kleuren).
- Vellen papier A4, A3 A2 (de cliënt kan zelf een keuze maken op welk formaat deze te werk gaat) Het kan ook spannend zijn om met papier met verschillende grofheden te werken.
- Voor de warming up wordt gebruik gemaakt van een A4 formaat, schetspapier
- Papier tape
- Tissues
- Spatraampjes

Kennismaking met elkaar en module

Gezien dit de eerste sessie van de module is zal gestart worden met een welkomst woord. Wanneer de samenstelling van de groep bestaat uit cliënten die elkaar niet kennen, wordt er kort voorgesteld. De module wordt kort uitgelegd, daarbij wordt gesproken over de inhoud en het verloop van de module. Tevens wordt uitleg gegeven over de huiswerkopdracht die de gehele module periode beslaat. Namelijk het creëren van een gevoelsboek. De opdracht staat in de bijlage verder uitgeschreven. Hierna wordt met de cliënten stil gestaan bij de keuze om deze module te volgen. Welke doelen verbinden zij aan het volgen van deze module.

Warming-up:

De warming up bestaat uit een begeleide verkenning van het materiaal dat centraal staat binnen deze sessie: pastelkrijt. De therapeut doet verschillende mogelijke technieken met het pastelkrijt voor, waarna de cliënten dit ook uitvoeren. Vervolgens krijgen de cliënten de ruimte om hier wat mee te experimenteren. Tijdens deze warming up richt de therapeut de focus op het ervaren van materiaal. Op wat er tactiel te voelen valt, hoe verschillende technieken t.a.v. elkaar voelen. Ook op wat er visueel gebeurt met de kleuren. En auditief, hoe klinkt het wrijven, krijten etc.

De volgende technieken komen aanbod:

- Het met gesloten ogen verkennen van het papier met de handen: de grootte, de structuur. (wanneer gesloten ogen te veel spanning oproept, kan er ook door de wimper haren, in de verte of naar boven gekeken worden, maar zo minmogelijk naar de handen)
- Het verpoederen van het krijt d.m.v. het wrijven van krijt over het spatraampje
- Op het vel laten ontstaan van dunne en dikke lagen poeder, en het mengen van verschillende kleuren
- Het poeder in het vel wrijven, zacht, hard, intens, wild, met één vinger, met de hand, met een tissue etc.
- Het gebruik van het krijtje, met de punt, met de zijkant, zachtjes, hard, hoeveel druk kan het krijtje hebben?, stippend
- Het vervagen en mengen van de verschillende lijnen
- Het werken met je "schrijfhand", met twee handen tegelijk, met je "verkeerde hand"
- Grote bewegingen, kleine bewegingen maken, wrijvend, tekenend
- Tijdens deze warming-up blijft de therapeut, met woorden, de cliënt steeds weer stilzetten bij de zintuiglijke ervaringen. Op een directe wijze geeft de therapeut steeds opdrachten terwijl de cliënten het materiaal zelf verder verkennen.

Voorbeelden:

- Voel maar hoe het krijt voelt
- Vergelijk de verschillende manieren van werken eens met elkaar
- Kijk naar wat er gebeurt met de kleuren
- Kijk naar wat er gebeurt met de lijnen
- Luister naar hoe het wrijven, krijten klinkt en wat je om je heen hoort bij de anderen
- Sta eens stil bij de bewegingen die je maakt, zijn die groot of klein? En welke heb je nog niet gemaakt? Heb je een voorkeur?
- Probeer eens te voelen/luisteren met gesloten ogen en vergelijk dit met open ogen

Het vel van de cliënt moet gevuld worden en alle variaties moeten uitgeprobeerd worden. Wanneer een cliënt iets niet wil, wordt er samen met de cliënt gekeken wat er wel mogelijk is. Welke stappen er gezet kunnen worden om iets toch wel aan te gaan. (bijvoorbeeld met een tissue vegen i.p.v. met de vinger, of met de vinger i.p.v. met de hand)

O pdracht

Vanuit de warming up wordt de opdracht gegeven om op een nieuw vel een werkstuk te maken. De opdracht luidt hierbij:

*Maak met pastelkrijt een werkstuk waarbij je werkt met **vaag en duidelijk**. Maak daarbij gebruik van de verschillende technieken uit de warming-up, die voor jou gevoel passen bij het werkstuk. Vul daarmee het vel. Stem het maat papier af op wat jij een passend formaat vindt voor het werken met dit materiaal. De manier waarop je hier verder vorm en inhoud aangeeft, is aan jou. Het mag iets worden, maar dit hoeft niet.*

Afhankelijk van het niveau van de groep kan besloten worden of de therapeut meer structuur aanbrengt in de opdracht om de cliënt te helpen stil te kunnen staan bij wat deze doet i.p.v. bij wat het moet worden. Bijvoorbeeld maak een landschap en werk hierin met vaag en duidelijk. Waar het omgaat, is dat de cliënt gebruik maakt van de verschillende zintuiglijke aspecten en bewegingen die het materiaal bevat en eventueel uitkomt op voorkeuren. Het is voor de therapeut dus van belang om af te stemmen op afweer van de cliënt, om ruimte te creëren voor een beleving.

Nabespreking

De cliënten zitten met elkaar aan tafel en houden het werkstuk voor zich. Wanneer er over het werkstuk verteld wordt, wordt de cliënt gevraagd zijn werkstuk op te houden. Wat valt er op? Vervolgens meer individueel gericht: Hoe ben je bezig geweest? Welke verschillende technieken heb je gebruikt? Wat was prettig/ onprettig en waar merkte je dat aan? Hoe voelde het materiaal aan het lichaam? Welke neiging had je tijdens het werken? De therapeut verbindt de verschillende ervaringen en legt ze naast elkaar. Welke overeenkomsten zijn er? Welke verschillen? Waar herken je, je in? Daarnaast is de therapeut validerend en spiegelend aanwezig in de nabespreking

Sessie 2

Strijden

Tijdsduur 90 minuten

Inhoud: Korte voorbespreking (5min)
Warming up (15 min)
Nabespreking warming-up (10 min)
zelfstandig werken (40 min)
nabespreking (20 min)

Doelen: Fase 1: Verkennend naar binnen
De cliënt herstelt het contact met zijn innerlijke belevingwereld

De cliënt staat stil bij zijn zintuiglijke beleving

De cliënt staat stil bij zijn lichamelijke gewaarwordingen

De cliënt vergelijkt verschillende belevingen met elkaar waardoor de cliënt deze meer kan onderscheiden van elkaar, er ontstaat meer differentiatie.

Materialen:

- Ecoline, zowel potjes, als de grote flessen. Verschillende kleuren.
- Pandakrijt (en wasco) in variatie van kleuren. Verschillende dozen open op het midden van de tafel (dus niet ieder zin eigen doosje met 10 kleuren).
- Bakjes om ecoline in te voegen
- Rietjes voor het blezen van ecoline
- Papier, verschillende kleuren en formaten naar keuzen om op te werken
- Papier voor de warming-up A3
- Schilders jassen (omdat ecoline niet meer uit de kleding gaat
- Wattenschrijfjes
- Bak water
- Plantenspuit
- Spons
- Kwasten
- Wattenstaafjes

Warming up:

De warming up bestaat uit een begeleide verkenning van het materiaal dat centraal staat binnen deze sessie: Vetkrijt (wasco/panda) en Ecoline. De therapeut doet verschillende mogelijke technieken met het materiaal voor, waarna de cliënten dit ook uitvoeren.

Vervolgens krijgen de cliënten de ruimte om hier wat mee te experimenteren. Tijdens deze warming up richt de therapeut de focus op het ervaren van materiaal. Op wat er tactiel te voelen valt, hoe verschillende technieken t.a.v. elkaar voelen. Ook op wat er visueel gebeurt met de kleuren. En auditief, hoe klinkt het materiaal (krassen, spatten etc.).

De volgende technieken komen aanbod:

Vetkrijt

- Op en afbouwend krassen: cirkels, golven en lijnen. Klein en zachtjes beginnen met de beweging, uitbouwen tot grote bewegingen en hard drukken. En dit vervolgens weer naar kleiner en zachter afbouwen. De drie bewegingen worden allemaal uitgeprobeerd. Ook wordt er stil gestaan bij donker en licht in kleur en aanbrengen.
- Het krassen van cirkels, lijnen (hoekig en scherp) en golfbewegingen met twee handen tegelijkertijd. In elk hand een andere kleur.

Ecoline

- druppen
- blazen
- schilderen
- uit laten lopen/stromen
- spatten
- vloeien
- nat in nat (spons gebruiken)
- mengen
- combineren met vetkrijt

Tijdens deze warming-up blijft de therapeut, met woorden, de cliënt steeds weer stilzetten bij de zintuiglijke ervaringen. Op een directieve wijze geeft de therapeut steeds opdrachten terwijl de cliënten het materiaal zelf verder verkennen. Voorbeelden:

- Sta stil bij wat er gebeurt in je lichaam als je bezig bent
- Onderzoek wat je prettig vind en wat je onprettig vind: beweging, materiaal, tempo etc.
- Sta stil bij hoe beide materialen van elkaar verschillen: manier van werken, wat er te voelen is, kleuren, beweging etc.

Wanneer een cliënt iets niet wil, wordt er samen met de cliënt gekeken wat er wel mogelijk is. Welke stappen er gezet kunnen worden om iets toch wel aan te gaan.

Na deze warming up volgt een korte nabespreking om de verschillend ervaringen uit te wisselen, valideren, verkennen, reguleren, bewust maken.

O **opdracht**

Vanuit de warming up wordt de opdracht gegeven om op een nieuw vel een werkstuk te maken. De opdracht luidt hierbij:

Maak een werkstuk op papier waarin de twee materialen: vetkrijt en ecoline, elkaar ontmoeten. Het is de bedoeling om een strijd uit te beeldend tussen beide materialen. Je kunt hier je eigen fantasie op loslaten. Voorbeelden van een strijd is bijvoorbeeld de bozenwolf die het hutje van de drie biggetjes om probeerte te blazen, de draak die een kasteel aanvalt, misschien een ridder die de raak aanvalt. Maar het kan ook gaan voer twee verschillende gevoelens die, misschien in jou, met elkaar strijden. Breng dit in beeld, door aan elk materiaal één van de gevoelens/personen etc. toe te kennen. Maak daarbij gebruik van (combinaties van) de verschillende technieken uit de warming up. Sta stil bij wat er gebeurd wanneer beide materialen elkaar ontmoeten en op welke manieren ze elkaar ontmoeten.

N **abespreking**

Er wordt gekeken naar de verschillende werkstukken en gericht op hoe deze tot stand zijn gekomen. Welke technieken uit de warming-up heeft de cliënt gebruikt? Wat heeft hij hieraan ervaren? Welke voorkeur in vorm, lijn, kleur, beweging, vlak, materiaal heeft de cliënt? Welke staat de cliënt tegen? En hoe voelt deze dit? Wat heeft iemand gevoel in zijn lichaam? Wat heeft iemand gezien? Hoe klonk het? Hoe zien de werkstukken er t.a.v. elkaar uit? De therapeut valideert en verbindt de verschillende door de cliënten beschreven ervaringen. Vraagt naar herkenning of naar juist totaal andere ervaringen/voorkeuren/weerstand.

Sessie 3

Kijken met je handen

Tijdsduur 90 minuten

- Inhoud:**
- Korte voorbespreking (5min)
 - Warming up (15 min)
 - Nabespreking warming-up (10 min)
 - zelfstandig werken (40 min)
 - nabespreking (20 min)
- Doelen:**
- Fase 2: voelen van binnen
 - De cliënt vergroot de sensitiviteit van het lichaam
 - De cliënt staat stil zijn zintuiglijke beleving*
 - De cliënt staat stil bij zijn lichamelijke gewaarwordingen*
 - De cliënt staat stil bij emotionele beleving*
 - De cliënt daagt zich zelf uit nieuwe materialen te verkennen*
 - De cliënt onderzoekt welke grenzen hij lichamelijk en cognitief ervaart in het sensorisch werken*
- Materiaal:**
- Verschillende soorten textiel (verschillende structuren zacht, hard, grof, fijn, glad, ruw etc.)
 - Verschillende soorten papier, bijvoorkeur geen nette A4 vellen maar verschillende formaten. (glad, grof, stevig, slap, met structuur als ribbels, kranten papier etc.)
 - Scharen
 - Lijm

Warming-up

De warming up bestaat uit een begeleide verkenning van het materiaal dat centraal staat binnen deze sessie: papier. De therapeut doet verschillende mogelijke technieken met het materiaal voor, waarna de cliënten dit ook uitvoeren. Vervolgens krijgen de cliënten de ruimte om hier wat mee te experimenteren. Tijdens deze warming up richt de therapeut de focus op het ervaren van materiaal. Op wat er tactiel te voelen valt, hoe verschillende mogelijkheden van materiaalbehandeling t.a.v. elkaar voelen. Ook op wat er visueel met het materiaal gebeurt. En auditief, hoe klinkt.

De volgende technieken komen aanbod:

- Verschillende soorten vellen verkennen met gesloten ogen (wanneer het sluiten van ogen te spanning verhogend is kan er door de wimpers worden gekeken)
- Kreuken (kleine stukjes, grote proppen, met 1 of 2 handen, op welke manieren kunnen er nog meer kreukels worden aangebracht in papier?)
- Vouwen (om lijnen in het papier te creëren, maar ook om te ontdekken hoe stevig gevouwen papier kan zijn)
- Scheuren (korte scheurtjes, grote bewegingen)

Tijdens deze warming-up blijft de therapeut, met woorden, de cliënt steeds weer stilzetten bij de zintuiglijke ervaringen. Op een directieve wijze geeft de therapeut steeds opdrachten terwijl de

cliënten het materiaal zelf verder verkennen. Voorbeelden:

- Voel hoe/of de verschillende soorten papier van elkaar verschillen
- Luister hoe het klinkt wanneer papier gescheurd wordt, klinken er verschillen?
- Vergelijk de verschillende manieren van werken eens met elkaar
- Sta eens stil bij hoe het materiaal verandert
- Sta eens stil bij de bewegingen die je maakt, zijn die groot of klein? Welke voor/afkeur heb je?
- probeer eens te voelen/luisteren met gesloten ogen en vergelijk dit met open ogen

Wanneer cliënt iets niet wil, wordt er samen met de cliënt gekeken wat er wel mogelijk is. Welke stappen er gezet kunnen worden om iets toch wel aan te gaan. De gescheurde, gekreukte materialen kunnen verzameld worden op een gedeelde stapel. Of bij de cliënt zelf blijven. Maar gaan mee om gebruikt te worden in de opdracht.

O pdracht

Vanuit de warming up wordt de opdracht gegeven. De opdracht luidt hierbij:
Maak met verschillende stukken papier en textiel een "voel schilderij". In plaats van een werkstuk wat je bekijkt met je ogen, ontstaat er een werkstuk wat bedoeld is om te verkennen door met het lichaam, de handen, te voelen. Een soort braille. Gebruik hierbij de technieken die jij hierbij vindt passen uit de warming-up. Hoe je hier vorm aangeeft is aan jou. Je kunt het werkstuk laten ontstaan, maar ook bedenken wat je met het werkstuk zou willen laten voelen, denk daarbij bijvoorbeeld aan: prettig, rustgevend, onrustig, een contrast etc. Het uitgangspunt moet in iedergeval zijn dat het werkstuk niet ontstaat door te kijken hoe het er uit ziet, maar door steeds te voelen hoe het aanvoelt.

N abespreking

Voor de nabespreking, worden alle voel schilderijen naast elkaar gelegd. Er wordt eerst naar gekeken, maar nog niet over uitgewisseld. Vervolgens worden alle schilderijen met de handen gevoeld. Er wordt stil gestaan bij de vraag hoe het is om een werkstuk op de tast te maken? En hoe het is om het beeld te zien en vervolgens te voelen, komt het overeen of is het heel anders? Wat voel je, wanneer je een schilderij bevoeld, zintuigelijk, lichamenlijk en emotioneel? Vervolgens wordt iedereen gevraagd een schilderij uit te kiezen wat niet van hem/haar is (of indien voldoende tijd, elk ander schilderij) en dit nog eens te bevoelen. Hoe zou jij omschrijven wat je voelt?

Sessie 4

Structuur

Tijdsduur 90 minuten

Inhoud:	Korte voorbespreking (5min) Warming-up (15 min) Nabespreking warming-up(10 min) Zelfstandig werken (40 min) nabespreking (20 min)
Doelen	Fase 2: voelen van binnen De cliënt vergroot de sensitiviteit van het lichaam <i>De cliënt staat stil zijn zintuiglijke beleving</i> <i>De cliënt staat stil bij zijn lichamelijke gewaarwordingen</i> <i>De cliënt staat stil bij emotionele beleving</i> <i>De cliënt daagt zich zelf uit nieuwe materialen te verkennen</i> <i>De cliënt onderzoekt welke grenzen hij lichamenlijk en cognitief ervaart in het sensorisch werken</i>
Materiaal	<ul style="list-style-type: none">- Klei: verschillende soorten (grof, fijn etc.) en kleuren- Glazen potten/komen met water

Warming-up

De warming up bestaat uit een begeleide verkenning van het materiaal dat centraal staat binnen deze sessie: Klei. De therapeut doet verschillende mogelijke technieken met het materiaal voor, waarna de cliënten dit ook uitvoeren. Vervolgens krijgen de cliënten de ruimte om hier wat mee te experimenteren. Tijdens deze warming up richt de therapeut de focus op het ervaren van materiaal. Op wat er tactiel te voelen valt, hoe verschillende technieken t.a.v. elkaar voelen. Ook op wat er visueel gebeurt met kleur, structuur etc. En auditief, hoe klinkt het materiaal. De volgende technieken komen aanbod:

- Gooien van klei
- Glad maken van de klei (met water)
- Klei weg wrijven met de duim
- Een bol vormen in de handen
- Scheuren van klei
- Stukken los trekken en klein bolletjes rollen, op tafel onder de handen en/of tussen de vingers
- Een donut maken met duim en wijsvinger en het gat net zolang vergroten tot de donut breekt
- Uitrekken van klei
- Met de vingers in de klei klauwen
- Uitrollen in de lengte over tafel
- Schilderen met klei

Tijdens deze warming-up blijft de therapeut, met woorden, de cliënt steeds weer stilzetten bij de zintuiglijke ervaringen. Op een directieve wijze geeft de therapeut steeds opdrachten terwijl de cliënten het materiaal zelf verder verkennen.

Voorbeelden:

- Sta stil bij hoe de klei aan je handen voelt, warm, koud, hard, zacht, prettig, onprettig
- sta stil hoe het is om de klei te scheuren, gooien, gladwrijven etc.
- Luister ook eens hoe het klinkt om bezig te zijn met de klei
- Verken de klei ook eens met gesloten ogen, wat valt je op.

Wanneer een cliënt iets niet wil, wordt er samen met de cliënt gekeken wat er wel mogelijk is. Welke stappen er gezet kunnen worden om iets toch wel aan te gaan. (bijvoorbeeld het gebruik maken van eventueel klei gereedschap, maar dat heeft overigens geen voorkeur)

O pdracht

Vanuit de warming up wordt de opdracht gegeven. De opdracht luidt hierbij:

Werk in klei twee tegengestelde structuren uit. Ga bij jezelf na, wat de klei in je oproept. Welke neigingen, behoeften, emoties of lichamelijke ervaringen roept de klei in je op? En kijk of je met deze ervaringen en de verschillende technieken uit de warming-up kan gebruiken als inspiratiebron voor deze twee uiterste. Er ontstaan dus twee werkstukken in klei, welke in structuur en vorm tegengesteld van elkaar zijn. Maak in een derde werkstuk een overgang tussen de twee uiterste die je eerder vorm gaf. Houdt hierbij rekening met de tijd die je hebt. (De therapeut kan zelf kiezen of hij het derde werkstuk, de overgang, al direct aanbiedt of later in de sessie toevoegt)

N abespreking

In de nabespreking wordt gekeken naar de verschillende werkstukken. Stil gestaan bij wat de cliënt heeft ondernomen om tot vormgeving te komen. Hoe heeft deze zijn ervaringen uit de warming-up gebruikt om vorm te geven aan twee uitersten? Hoe was het om met klei te werken? Hoe wordt zichtbaar dat het om twee uiterste gaat? Op welke manier heb je deze uiterste met elkaar verbonden?

Naast het kijken naar eigen werk wordt, afhankelijk van het spanningsniveau in de groep ook stil gestaan bij het werk van de gene die naast de cliënt zit. Wat iet de cliënt? En wat beleefd hij hieraan?

- Inhoud:** Korte voorbespreking (5min)
Warming-up (15 min)
Nabespreking warming-up(10 min)
Zelfstandig werken (40 min)
nabespreking (20 min)
- Doelen:** Fase 3: valideren van wat er is
De cliënt ervaart minder overspoelt te worden door zijn binnenwereld en ervaart meer grip, waarmee de angst om stil te staan bij innerlijke beleving verminderd
De cliënt is zich bewust van de verschillende belevingen
De cliënt ervaart gradaties in lichamelijke gewaarwording
De cliënt onderzoekt welke emotie past bij verschillende lichamelijke en zintuiglijke gewaarwording
De cliënt onderzoekt welke verschillende lichamelijke en zintuiglijke gewaarwordingen passen bij een (voorbepaalde, gekozen, gevoelde) emotie
De cliënt verwoord wat hij van binnen ervaart aan de hand van de verschillende gewaarwordingen (zintuiglijke, lichamenlijk en emotioneel)
De cliënt ervaart een verband tussen innerlijke beleving en emoties en lichamelijke gewaarwordingen
De cliënt is in staat emoties te verbinden aan zijn innerlijke belevingswereld
- Materiaal:**
- Kippengaas
 - Aluminium platen
 - Oude blikjes/blik
 - Hamers
 - Soldeerbout en benodigdheden als tin en vet
 - Verschillende dikte ijzerdraad, op gerold en staven
 - Verschillende dikte metalen platen
 - Spijkers
 - Tangen waarmee ijzer geknipt kan worden

Warming-up

De warming up bestaat uit een begeleide verkenning van het materiaal dat centraal staat binnen deze sessie: ijzer. De therapeut doet verschillende mogelijke technieken met het materiaal voor, waarna de cliënten dit ook uitvoeren. Vervolgens krijgen de cliënten de ruimte om hier wat mee te experimenteren. Tijdens deze warming up richt de therapeut de focus op het ervaren van materiaal. Op wat er tactiel te voelen valt, hoe verschillende technieken t.a.v. elkaar voelen. Ook op wat er visueel gebeurt met kleur, structuur etc. En auditief, hoe klinkt het materiaal. De volgende technieken komen aanbod:

- uitleg over voorzichtigheid met de scherpe kanten van het materiaal
- Het proberen te buigen, vervormen, knippen van verschillende materialen
- Het aanbrengen van verschillende structuren in metalen door timmeren met hamer en spijkers
- Het uit elkaar halen van een blikje
- uitleg over het solderen

Tijdens deze warming-up blijft de therapeut, met woorden, de cliënt steeds weer stilzetten bij de zintuiglijke ervaringen. Op een directieve wijze geeft de therapeut steeds opdrachten terwijl de cliënten het materiaal zelf verder verkennen. Voorbeelden:

- Hoe voelt het materiaal aan je lichaam
- Sta eens stil hoe de verschillende metalen t.a.v. elkaar buigen
- Luister ook eens hoe het klinkt om bezig te zijn met dit materiaal
- Sta stil wat er gebeurd in je lichaam, welke neigingen heb je of wat voel je

Wanneer een cliënt iets niet wil, wordt er samen met de cliënt gekeken wat er wel mogelijk is. Welke stappen er gezet kunnen worden om iets toch wel aan te gaan.

O pdracht

Wat ontstaat vanuit de warming up, wordt meegenomen in de volgende opdracht. De opdracht luidt hierbij:

Ga verder en gebruik dat wat ontstaan is vanuit de warming-up. Gebruik dit om vorm te geven aan een werkstuk wat laat zien wat jij aan het materiaal beleeft. Gebruik daarbij de verschillende technieken die in de warming-up naar voren zijn gekomen. Ook mag er ander materiaal uit de ruimte toegevoegd worden aan het werkstuk. Bijvoorbeeld een tegengesteld materiaal. Deze materialen kun je inzetten om bij te dragen aan dat wat jij wilt uitbeelden. Er kan gedacht worden aan een open vormen, gesloten vormen, stekelig, naar binnen of naar buiten gericht etc.

Wanneer het werkstuk af is, moet dit werkstuk plaats krijgen in de ruimte die aansluit bij wat het werkstuk laat zien. Dit krijgt dat cliënt pas te horen, voordat er overgegaan wordt naar de nabespreking. Voor de nabespreking worden verschillende plekken afgegaan om daar met de cliënt stilt te staan bij het gekozen werkstuk. (Niet per definitie alle plekken en werkstukken hoeven afgegaan te worden, dat is afhankelijk van de tijd en aandacht die de cliënt(en) groep) heeft.)

N abespreking

In de nabespreking wordt stil gestaan bij hoe de cliënt tot vormgeving is gekomen. Op welke wijze drukt het werkstuk uit wat het materiaal in de cliënt op roept? Welke keuzes heeft de cliënt hierin gemaakt? Welke plaats heeft het werkstuk gekregen en hoe sluit dit aan op het werkstuk? Wat drukt het werkstuk uit? Wat heb je ervaren tijdens het maken? Wat ervaar je als je er naar kijkt? Wat ervaar je als je het aanraakt?

De therapeut stimuleert ook reactie van groepsgenoten op elkaars werk. Wat wordt er aan elkaars werk beleeft? Wat valt je op aan werk van de ander? Wat zie je aan het werk van de ander?

Inhoud:	Korte voorbespreking (5min) Warming-up (15 min) Nabespreking warming-up(10 min) Zelfstandig werken (40 min) nabespreking (20 min)
Doelen:	Fase 3: valideren van wat er is De cliënt ervaart minder overspoeld te worden door zijn binnenwereld en ervaart meer grip, waarmee de angst om stil te staan bij innerlijke beleving verminderd <i>De cliënt is zich bewust van de verschillende belevingen</i> <i>De cliënt ervaart gradaties in lichamelijke gewaarwording</i> <i>De cliënt onderzoekt welke emotie past bij verschillende lichamelijke en zintuiglijke gewaarwording</i> <i>De cliënt onderzoekt welke verschillende lichamelijke en zintuiglijke gewaarwordingen passen bij een (voorbepaalde, gekozen, gevoelde) emotie</i> <i>De cliënt verwoord wat hij van binnen ervaart aan de hand van de verschillende gewaarwordingen (zintuiglijke, lichamenlijk en emotioneel)</i> <i>De cliënt ervaart een verband tussen innerlijke beleving en emoties en lichamelijke gewaarwordingen</i> <i>De cliënt is in staat emoties te verbinden aan zijn innerlijke belevingswereld</i>
Materiaal:	- Alle materialen gebruikt in eerdere sessies - materiaal keuze is vrij

Wwarming-up

De warming-up in deze sessie bestaat uit een bodyscan. Een geleide visualisatie waarbij de cliënt zijn aandacht naar binnen in het lichaam richt. Deze meditatie is terug te vinden als bijlage van deze module.

Oopdracht

Vanuit de warming up wordt de opdracht gegeven om een werkstuk te maken over hoe deze zich op dat moment voelt. De opdracht is als volgt:

Maak een werkstuk waarin je gebruik maakt van hoe jij je op dit moment voelt. Ga opzoek naar één of meerdere materialen die voor jou passen bij hoe jij je voelt. Je kunt daarbij gebruik maken van materialen en technieken die eerder aanbod kwamen binnen deze module, maar als jij een ander materiaal of combinatie van materialen beter vindt passen gebruik deze dan. Ga voor jezelf na welke beweging er past bij hoe jij je voelt. Zijn dit grote bewegingen, of juist kleine? Zijn dit stevige, krachtige bewegingen, of juist soepele zachte bewegingen? Hoe voelt het materiaal wat aansluit bij hoe jij je voelt, is dit hard, zacht, vloeiend of juist heel solide? Neem de tijd om de verschillende materialen nog eens te verkennen met al je zintuigen, tast, zicht en oren. En voel van binnen wel materiaal aansluit op hoe jij je voelt.

Nabespreking

Bij de start van de nabespreking wordt de cliënt gevraagd om binnen een minuut een titel te verzinnen voor het werkstuk dat deze heeft vormgegeven. Vervolgens wordt er door iedereen naar het werkstuk gekeken. De cliënt wordt gevraagd op welke manier deze zijn gevoel heeft vormgegeven. Hoe deze tot zijn materiaal keuze gekomen is. Hoe sluit het materiaal aan op wat er gevoeld is. Welke titel heeft de cliënt gegeven aan het werkstuk? En vind deze dit ook passen bij het gevoel waarmee aan de slag gegaan werd? Vervolgens wordt er ook gementaliseerd met de groep over het werkstuk. Wat beleven zij er aan? Wat is er te zien?

Inhoud: Korte voorbespreking (5min)
Warming-up (15 min)
Nabespreking warming-up(10 min)
Zelfstandig werken (40 min)
nabespreking (20 min)

Doelen: Stap 4: Regulerend van binnenin naar buiten

- De cliënt vergroot de tolerantie van het lichaam voor het verdragen van emoties

De cliënt verlegt met afgestemde stappen zijn grenzen in gebruik van beeldend materiaal, waarbij deze stil staat wat er in hem/haar omgaat en geeft hier woorden aan.

De cliënt staat stil bij wat deze ervaart aan het zien van het beeldend werk van anderen en geeft hier woorden aan

*De cliënt geeft vorm aan zijn binnenwereld waardoor deze in beeld komt
De cliënt neemt ruimte in om aandacht te besteden aan zijn innerlijke beleving*

De cliënt ervaart minder angst t.a.v. stil staan bij zijn zintuiglijke en lichamelijke beleving

Materiaal

- vingerverf
- een lijst met verschillende gevoelsuitdrukkingen
- (kwasten, liever alleen met de vingers, maar omdat het binnen deze sessie ook gaat om afstemming op eigen grenzen, zijn ook kwasten aanwezig)
- verschillende formaten papier (zowel "levensgroot" als A3 formaat)

Warming-up

De warming up binnen deze sessie is in tegenstelling tot de warming-up in eerdere sessies minder directief. Elke cliënt heeft een A2 vel voor zich liggen, vastgeplakt op tafel. En bakjes met de verschillende kleuren vingerverf die er zijn. Eerst wordt de cliënt gevraagd om vingerverf aan te brengen op het vel, zoals deze hier op het eerste oog mee zou willen werken. Vanuit wat de keuze die de cliënt hierbij maakt wordt deze, onderleiding van de therapeut welke ook een vel en materiaal gebruikt, uitgedaagd om zijn grenzen te verkennen. Door te variëren met meer, minder materiaal. Smeren, vegen, gooien, roeren, mengen, met één vinger, met meerdere vingers, met één hand, met 2 handen. Maar ook variëren in beweging en kleur gebruik. Bijvoorbeeld ook gebruik maken van lelijke kleuren. Belangrijk hierbij is dat de therapeut de nadruk legt op het verkennen van grenzen en niet blindelings overschrijden. Stapjes zetten opzoek naar de grenzen. Blijven voelen wat prettig of onprettig voelt. Voelen welke behoefte de cliënt heeft. Maar ook dat er plezier gemaakt kan worden. De therapeut blijft tijdens dit experiment in woord dingen zeggen wat de cliënt helpt om zich te richten tot het gevoel.

Bijvoorbeeld:

- Voel hoe het voelt wat je nu doet, is dit prettig of onprettig?
- Voel hoe het zou zijn om een stapje verder te zetten, meer materiaal te gebruiken, een ander deel van je hand te gebruiken?
- Sta stil of je kunt voelen wat er in je omgaat, voel je meer, of voel je juist minder? En hoe is dat?
- kijk eens naar de kleuren die je gebruikt? Wat gebeurt hiermee mengen ze? Spreken ze je aan of juist niet?

O pdracht

Voor deze opdracht wordt de cliënt gevraagd om uit een gevoelsuitdrukking te kiezen uit een stapel met kaartjes (toegevoegd in de bijlage van deze module). Dit kan een gevoel zijn wat de cliënt aanspreekt, of wat deze op het moment ervaart. Misschien is het een gevoel wat de cliënt zou willen verkennen of een gevoel wat de cliënt meestal uit de weggaat. De keuze is aan de cliënt. Nadat deze een gevoel heeft gekozen luidt de opdracht:

Naar aanleiding van de gekozen gevoelsuitdrukking wordt een werkstuk gemaakt. Maak hierbij gebruik van het materiaal wat je verkend hebt in de warming-up en gebruik de technieken die je hebt ontdekt. Welke manier van werken past bij wat jij wilt uitdrukken? Het werkstuk kan een uitdrukking zijn van dit gevoel, maar ook een reactie op het gevoel. Een voorbeeld van een reactie op warm is bijvoorbeeld koel. Een reactie op een onzeker gevoel kan het werken aan iets wat juist een zeker gevoel uitdrukt. Het uitdrukken van het gevoel zelf kan door opzoek te gaan naar materialen, bewegingen, kleuren etc. die voor jou gevoel aansluiten op dit gevoel.

N abespreking

Van iedereen wordt gevraagd om zijn werkstuk er bij te pakken. En te vertellen welk gevoel er voor de cliënt bij dit werkstuk past. Wat heeft deze beleefd tijdens het maken? En hoe was het om een kaartje als uitgangspunt te nemen? Kun je iets voelen bij het werkstuk of gaat het meer over het kaartje? Gaat het werkstuk nog over wat er op het kaartje stond? Of heeft de cliënt tijdens het werken iets anders ervaren? Hoe heb je het materiaal gebruikt om vorm te geven? De therapeut stimuleert de groep om te reageren op wat zij zien en ervaren aan het werk van een ander. Tevens worden ze uitgedaagd om dit te vergelijken met wat zij zelf gedaan hebben. Misschien zijn er ook mensen die het zelfde gevoel gekozen hebben. Wat is er te zien? Zijn er verschillen/overeenkomsten?

Inhoud: Korte voorbespreking (5min)
Warming-up (15 min)
Nabespreking warming-up(10 min)
Zelfstandig werken (40 min)
nabespreking (20 min)

Doelen:

Stap 4: Regulerend van binnenin naar buiten

- De cliënt vergroot de tolerantie van het lichaam voor het verdragen van emoties

De cliënt verlegt met afgestemde stappen zijn grenzen in gebruik van beeldend materiaal, waarbij deze stil staat wat er in hem/haar omgaat en geeft hier woorden aan.

De cliënt staat stil bij wat deze ervaart aan het zien van het beeldend werk van anderen en geeft hier woorden aan

De cliënt geeft vorm aan zijn binnenwereld waardoor deze in beeld komtDe cliënt neemt ruimte in om aandacht te besteden aan zijn innerlijke beleving

De cliënt ervaart minder angst t.a.v. stil staan bij zijn zintuiglijke en lichamelijke beleving

Materiaal

- Alle materialen die eerder aanbod geweest zijn binnen deze module
- Ruime variatie aan kaarten met hierop verschillende beeldend werk, schilderijen, beeldhouwwerk, foto's etc. Verschillende in vormgeving, maar ook in wat dit uitstraalt.

O pdracht

Er wordt een afbeelding uit een stapel kunstkaarten en foto's gekozen. Op deze kaarten staat verschillende beeldend werk, schilderijen, beeldhouwwerk, foto's etc. in verschillende sferen. De cliënt bekijkt de stapel en kiest een kaart die iets in hem oproept. Dat kan van alles zijn, zolang het gaat over een gevoel. Dit kan een lichamenlijk gevoel zijn of een emotie. De cliënt wordt gestimuleerd om te kiezen vanuit dit gevoel en niet vanuit een cognitieve benadering. Vervolgens wordt er een rondje gemaakt waarin iedere cliënt kort gevraagd wordt te delen wat voor een gevoel de afbeelding in hem/haar oproept. Dit hoeft niet in kant en klare woorden. Het gaat erom dat de cliënt oefent met het in woorden omzetten van wat hij voelt. Hierbij wordt gebruik gemaakt van de ervaringen die de cliënt in eerdere sessies heeft opgedaan.

Wanneer de afbeelding gekozen is volgt de opdracht. De opdracht is als volgt:

Maak naar aanleiding van wat de gekozen afbeelding in je oproept een werkstuk. Ga opzoek naar hoe het gevoel in jou voelt en hoe jij hier op je eigen manier uitdrukking aan kunt geven. Ga daarvoor

opzoek naar een materiaal wat hier voor jouw gevoel op aansluit. Gebruik daarvoor materialen die eerder in deze module aanbod gekomen zijn. Het is niet de bedoeling dat je de afbeelding na gaat maken. Het is de bedoeling dat je uitgaat van het gevoel wat de afbeelding in jou oproept. Dat kan van alles zijn.

Wanneer de cliënt stil gestaan heeft bij wat de kaart in hem oproept, wordt gevraagd dat kaart weg te leggen en kan materiaal gezocht worden. Zodat deze niet zichtbaar is tijdens het werken. Deze kaart blijft ook weg, omdat het hier niet meer omgaat. Het is de uitdaging om de cliënt te laten beschrijven wat hij zag en heeft ervaren aan deze kaart. Door de kaart weg te laten helpt dit om zelf woorden te gaan zoeken voor wat er gezien en ervaren werd en kan de cliënt geen werkstuk maken wat exact op de kaart lijkt. De cliënt moet dan gaan zoeken in zijn herinnering, belevingen en associaties.

Nabespreking

Zoals beschreven wordt gevraagd om de gekozen afbeelding erbij te pakken. Deze wordt naast het werkstuk gelegd. Iedereen loopt een rondje om even te kijken naar alle werkstukken. Vervolgens wordt gevraagd hoe het was om op deze manier te werken. Waar liep de cliënt tegen aan? En welke keuze heeft deze gemaakt om tot vormgeving te komen? Daarnaast is er ook ruimte om stil te staan bij het hebben van een eigen gevoel. Hoe is het om stil te staan bij wat jij voelt? Hoe is het om ruimte te maken voor je eigen gevoel zonder dat je “zekerweet” wat de maker van de afbeelding voor een gevoel heeft willen uitdrukken? Wat heb je aan de opdracht beleefd? Maar ook wat wordt er aan elkaars werk beleefd?

Inhoud: Lange voorbespreking (20min)
Zelfstandig werken (50 min)
nabespreking (20 min)
Stap 5: delen in contact met de buitenwereld

Doelen

- De cliënt bevordert zijn mentaliserend vermogen

De cliënt verwoort zijn beleving n.a.v. beeldend werk van een ander
De cliënt staat stil bij het verschil tussen zijn ervaring en de ervaring van een ander aan een zelfde situatie/materiaal/object/werkstuk etc.
De cliënt is in staat woorden te geven aan zijn innerlijke belevingswereld
De cliënt is in staat emoties te verbinden aan zijn cognitie
De cliënt mentaliseert over zijn eigen werkstuk en de belevingen die hier bij passen
De cliënt is in staat woorden te geven aan wat hij ervaart aan het werk van een andere cliënt, of een afbeelding

Materialen: - Alle materialen uit voorgaande sessies of een selectie hiervan

Tijdens deze sessie wordt de voorbespreking gebruikt om alvast terug te kijken op de afgelopen sessies en het afscheid / de afronding van volgende sessie. Er is verder geen warming-up deze sessie. De uitdaging om contact te maken met de gevoelsbeleving ligt bij de cliënt zelf.

O pdracht

De opdracht voor deze sessie is als volgt:
In de sessie komen de vier basis emoties: boos, bang, blij, bedroefd, langs. Er wordt door de therapeut met de groep stil gestaan bij de inhoud van deze verschillende emoties. Dan volgt de opdracht:

Kies minstens twee van de vier basis emoties inbeeld, waarbij je in de vormgeving laat zien hoe deze emoties van elkaar verschillen. Doe dit op een manier die jij vindt passen bij de verschillende emoties. Je kunt hierbij gebruik maken van kleur, vorm en structuur etc. Dit kan in één materiaal, maar ook in verschillende materialen. Je kunt kiezen uit alle materialen die in deze module aanbod gekomen zijn. En alle ervaringen die je opgedaan hebt in deze module kun je hierbij betrekken.

N abespreking

Tijdens de nabespreking wordt stil gestaan bij de gekozen emoties. Voor welke emoties heb je gekozen? En waarom juist deze emoties? Welke tegenstelling heb je weergegeven en op welke manier heb je hieraan vormgegeven? Er wordt gementaliseerd over het werkstuk door de cliënt, maar ook door de groep.

Inhoud: Voorbespreking (15min)
Warming-up (25 min)
Presentatie/evaluatie/afroning (50 min)

Doelen: Stap 5: delen in contact met de buitenwereld

- De cliënt bevordert zijn mentaliserend vermogen

*De cliënt verwoordt zijn beleving n.a.v. beeldend werk van een ander
De cliënt staat stil bij het verschil tussen zijn ervaring en de ervaring van een ander aan een zelfde situatie/materiaal/object/werkstuk etc.*

De cliënt is in staat woorden te geven aan zijn innerlijke belevingswereld

De cliënt is in staat emoties te verbinden aan zijn cognitie

De cliënt mentaliseert over zijn eigen werkstuk en de belevingen die hier bij passen

De cliënt is in staat woorden te geven aan wat hij ervaart aan het werk van een andere cliënt, of een afbeelding

Materiaal: - Alle materialen uit voorgaande sessies

In de voorbespreking wordt de structuur van deze laatste sessie nog een keer uitgelegd. Er wordt eerst nog een korte opdracht gedaan. Waarbij er met de groep gekeken wordt naar welk materiaal uit de afgelopen sessie reeks de cliënten nog iets zouden willen doen en wat ze daarmee zouden willen doen. Na deze warming-up wordt de cliënt gevraagd twee tijdens de module gemaakte werkstukken te kiezen, één werkstuk waarbij het meest ervaren werd en een werkstuk waarbij het minst ervaren werd. Er wordt gevraagd waar dit mee te maken zou kunnen hebben en dit samen met het boek te presenteren.

Evaluatie

Deze module heeft in de praktijk (nog) geen plaats gevonden. Dit betekent dat deze module vanuit de praktijk nog niet geëvalueerd is op effectiviteit. Ondanks onderzoek naar de te behalen effecten, is hierover nog geen terug koppeling vanuit de praktijk ervaring. Om stil te staan bij de effecten van deze module is een observatie schema ontwikkeld. Deze observaties worden per cliënt ingevuld. Dit invullen gebeurt aan elk eind van een fase. In totaal wordt er dus vijf keer een score formulier over de cliënt ingevuld. Zo ontstaat er vanuit de observatie een beeld over het effect dat de module heeft op het herstellen met het contact met de emotiebeleving en op het bevorderen van het mentaliserend vermogen. Tevens moet de evaluatie aantonen of de fasering van de module ook daadwerkelijk aansluit bij de doelgroep. Door te bekijken of in de praktijk de verschillende doelen wel (deels) behaald (kunnen) worden.

De observaties worden aan de hand van een score formulier gescoord. Dit score formulier is gebaseerd op de gestelde doelen en de te behalen effecten uit vooronderzoek.

De volgende evaluatie punten gericht op de cliënt zijn opgesteld:

- De cliënt maakt gebruik van aangedragen handvaten om stil te staan bij zijn innerlijke beleving
- De cliënt gebruikt eigen handvaten om stil te staan bij zijn innerlijke beleving
- De cliënt tolereert wat deze beleefd aan het beeldend materiaal/werkstuk
- De cliënt raakt overspoeld door wat hij ervaart aan het beeldend medium
- De cliënt onderscheidt verschillende belevingen: gradaties, emoties, zintuiglijke ervaringen, lichamelijke ervaringen.
- De cliënt verbindt lichamelijke gewaarwordingen met wat er in hem omgaat
- De cliënt maakt eigen keuzes in vormgeving en in onderwerp van vormgeven
- De cliënt stemt af op eigen:
 - zintuiglijke ervaring
 - lichamelijke ervaring
 - emoties
 - grenzen
- De cliënt verbindt het werken in het beeldend medium aan zijn eigen ervaring
- De cliënt staat stil bij wat er in hem/haar omgaat
- De cliënt geeft uiting aan innerlijke spanningen
- De cliënt heeft oog voor :
 - emoties van een ander
 - voor het beeldend werk van de ander
- De cliënt mentaliseert over:
 - zijn eigen werk
 - zijn eigen keuzes
 - het werk van een ander

Al bijlage zijn deze observatie punten terug te vinden in een schema waarin ruimte is opgenomen voor de scoring en voor toelichting.

Het scoren van de cliënt vindt plaats via de volgende schaal:
Deze observaties worden gescoord op een schaal van 0 tot 4

0: Niet van toepassing, niet aanbod gekomen

1: Niet in staat tot

2: zwak in staat tot

3: voldoende in staat tot

4: goed in staat tot

Het toelichten van de score geeft een beeld van dat

Tevens is er een evaluatie voor de client. Een meting aan het begin van de module en een aan het einde hiervan, om een beeld te krijgen hoe de client zelf tegen de effecten van de module aankijkt, en om in beeld te krijgen hoe deze de module beleefd heeft.

De kijk van de therapeut die de module aanbod op de module is ook van belang, vandaar dat er voor de therapeut een evaluatieformulier is. Deze ook terug te vinden in de bijlage.

Aanbevelingen

Naar aanleiding van deze module als conceptversie door vier professionals uit het centrum voor psychotherapie:

Zijn de volgende aanbevelingen nog te bekijken vanuit de praktijk:

- Het vergelijken van deze module in de praktijk tussen het Structurerend cluster en Ontregelend cluster. Hoe zou deze module ook interessant worden voor cliënten van het S-cluster. Voor S-cluster cliënten is ook het werken via MBT een bekende werkwijze die binnen verschillende instelling toegepast wordt. Ook verschillende doelen sluiten aan op het S-cluster. Binnen deze module en voorgaand onderzoek is hier alleen niet specifiek bij stil gestaan en wordt vanuit dat oogpunt weggelaten uit deze module. Beide clusters integreren binnen deze module zou dus bekeken kunnen worden.
- Evalueren van de gestelde doelen en de haalbaarheid binnen tien sessies.
- Evalueren hoe de cliënten reageren op deze module, welke bijstelling het dan mogelijk behoef. De module is bedoeld om op een minder bedreigende manier te het mentaliserend vermogen te bevorderen. "Mentaliseren is een hoger gelegen functie dan het ontwikkelen van emoties. Zonder een (emotie) kader waarvanuit gementaliseerd kan worden over de interactie, is dit bedreigend voor de cliënt." Is een uitgangspunt voor deze module. De vraag uit de praktijk was, of dit daadwerkelijk zo is. Is deze module spanning verlagend of wordt dit onderschat en is dit een module die toch hoog in de spanning zit, juist doordat de focus zo op de affecten ligt.
- Evalueren op welke wijze de huiswerk opdrachten aansluiten op de praktijk. Als er gekeken wordt naar de indeling van de tijd en de structuur behoefte van de cliënt.

Andere aanbevelingen vanuit de praktijk zijn al verwerkt in deze versie van de module.

Bijlage

Het voelboek – huiswerk opdracht

De titel heeft het over een “boek”, maar in deze opdracht mag de cliënt alle creativiteit gebruiken om vorm te geven aan dit boek. Het woord “boek”, is een houvast voor cliënten die hier behoefte aan hebben.

De opdracht luidt als volgt:

Tijdens de module krijg je allerlei verschillende ervaringen aangeboden. De vraag is om buiten de sessies om ook opzoek te gaan naar materialen, afbeeldingen, geuren, geluiden etc. etc. die iets in jou oproepen. Dat kan zintuiglijk, lichamelijk of emotioneel zijn. Verwerk de materialen die jij verzameld in een boek. Hoe jij dit doet, dat is aan jou. Je kunt het bij houden als een soort dagboek, of herinneringenboek, indelen in categorieën of gewoon vullen met wat je maar tegen komt. Welke dien jij er zelf maar bij hebt. Het kan ook zo zijn, dat de vorm van een boek jou helemaal niet aanspreekt en dat je het liever in een andere vorm wil doen. Bijvoorbeeld een doos of een kleed of wat er maar kunt bedenken. Zolang het maar wel gaat over het verzamelen van verschillende zintuiglijke, lichamelijk en emotionele ervaringen of verwijzigen hiernaar. Dit helpt je om sensitiever te zijn en meer contact te maken met je gevoel. Je zult merken dat als je hiermee aan de slag gaat, je zintuigen opeens van alles opmerken. Je kunt dit op verschillende manieren aanpakken. Wekelijks een moment voor jezelf creëren waarin je opzoek gaat naar verschillende dingen die iets in je oproepen, maar je kunt het ook laten ontstaan. Je zult merken dat je opeens overal van alles tegen komt. Krakende blaadjes in het bos, een stofje of misschien een afbeelding in een tijdschrift. Het kan ook gaan over verschillende structuren, vormen, kleuren etc.

Het gaat er niet om dat dit werkstuk een prachtig kunstwerk wordt. Waar het wel om gaat, is dat het jouw ontdekkingstocht weerspiegelt en je helpt om sensitiever te worden voor verschillende belevingen. Het boek wordt mee terug gebracht naar de laatste sessie van deze module, waarin je dit boek deelt met groepsleden en verteld wat je ondernomen hebt.

Wanneer je vragen hebt, of iets wilt delen over je ervaringen kun je dit doen aan het begin van de sessies.

In de voorbespreking bestaat de ruimte om iets kwijt te kunnen over een ervaring bij het huiswerk, of een vraag van de cliënt. Het is verstandig om dit boek zo nu en dan weer eens in de voorbespreking aan te halen. Of om een koppeling te maken met iets uit de nabespreking. Dit is om te voorkomen dat het boek naar de achtergrond verdwijnt en vergeten of vermeden wordt.

Wanneer er meer behoefte aan structuur lijkt te zijn binnen de groep kan er ook gekozen worden voor het aanbieden van gestructureerde huiswerk opdrachten. Dit kan houvast geven voor cliënten die moeite hebben om zelf te bedenken hoe ze deze opdracht in kunnen vullen. Deze kunnen per fase worden aangeboden. Waarbij de client wordt gevraagd om hierover te noteren of anderzijds uit te werken in een dummie. Dit kan heel simpel door te beschrijven wat de client gedaan heeft en wat deze gevoeld heeft. Maar mag ook op een geheel eigen wijzen die meer aansluit op de hier boven beschreven opdracht.

Opdrachten:

- Voel hoe vijf verschillende oppervlakten van meubels aanvoelen.
- Luister hoe het klinkt om te lopen op vijf verschillende plekken te lopen. Snel lopend, sloffend, stampend, langzaam lopend etc.

- Bekijk vijf verschillende materialen in je omgeving eens van dicht bij. Je kunt denken aan hout, stof, steen etc. Kijk eens naar de structuur, lijnen, vormen, kleuren, schaduwen etc. die kenmerkend zijn voor de structuur van het voorwerp. Voel of je de structuur ook kunt voelen. Bekijk de zelfde voorwerpen ook eens van veraf.
- Proef bewust vijf verschillende etenswaren. Sta stil bij:
 - hoe zit het er uit?
 - Hoe voelt het als je het aanraakt met je handen? Of wanneer je het bijvoorbeeld snijd/prikt etc. (afhankelijke van dat wat je eet)
 - Hoe smaakt het?
 - Wat roept de dit eten in je op? Is het fijn om te eten? Of juist vies? En wat maakt dat het niet prettig of juist wel prettig is om te eten?
- Zoek buiten iets dat geurt, iets dat geluid geeft en iets dat een duidelijke zichtbare of voelbare structuur heeft.

Bijlage 2

Gevoelsuitdrukkingen

Overnemen op kaartjes van bijvoorbeeld: 2 bij 5 cm

Naar eigen keuze woorden toevoegen die aansluiten op: "ik voel me...."

vrolijk	lusteloos	onzeker	verlegen
moe	treurig	tevreden	koud
aanwezig	lief	angstig	boos
misselijk	uitgelaten	ongezien	levendig
overspoeld	blij	donker	boos
verward	sterk	alleen	gespannen
woest	leeg	enthousiast	opgewonden
beschaamd	bang	geïrriteerd	verdrietig
zelfstandig	gevoelig	warm	bezorgd
dubbel	onverslaanbaar	beledigd	geliefd
onrustig	verlamd	zweverig	kinderlijk
vrij	gezien	speels	licht

Oefening: Bodyscan¹⁵

- Ga zitten in een voor jou gemakkelijke houding. Zet beide voeten op de grond en voel je stoel onder je billen. sluit je ogen en breng je aandacht naar je ademhaling.
- Sluit je ogen, wanneer jij je hier niet prettig bij voelt kun je ook je ogen op je schoot richten.
- Word je bewust van elke inademing en uitademing. Laat je ademhaling vanzelf gaan en probeer deze niet te sturen.
- Neem waar hoe de lucht langzaam door je neus naar binnen gaat, je longen vult en weer naar buiten gaat. Leg je handen op je buik en voel hoe deze op en neer gaat. Op wanneer je in ademt en langzaam weer naar beneden wanneer jij je weer uit ademt.
- Als je na een paar ademhalingen je lekker op je gemak voelt beginnen we met de scan.
- Richt je aandacht op je voorhoofd. Probeer de huid te voelen, tintelingen en eventuele spanningen waar te nemen en ontspan met een ademhaling.
- Als je op het moment niets voelt, is dat ook best. Sta jezelf toe te voelen dat je niets voelt
- Doe dit zelfde voor neus, oren, ogen, wenkbrauwen, kaak, mond, lippen en huid van je gezicht en achterhoofd. Voel de mond en kaak ontspannen en de ogen zwaar in de oogkassen wegzakken.
- Richt dan je aandacht op je nek, hals, sleutelbenen, schouders, linker en rechterbovenarm, elleboog, onderarm, hand en vingers. Ga deze gebieden, links en rechts een voor een af.
- Telkens als je afdwaalt in je gedachten keer dan rustig terug naar het gebied waar je gebleven was.
- Nogmaals, probeer alle gewaarwordingen te voelen en te ervaren.
- Als het lukt probeer dan bij iedere uitademing te ontspannen in het gebied waar je aandacht is.
- Richt je aandacht op je borst, middenrif, buikspieren, bovenrug, onderrug, ruggengraat.
- Voel je ademhaling, eventueel je lichaamshouding veranderen door de ontspanning. Voelt je lichaam al anders aan?
- Ga op deze manier door en geef aandacht aan je bekken, billen en aan beide bovenbenen, knieën, onderbenen, enkels, voeten en tenen. Neem rustig de tijd.
- Merk de verschillen tussen de verschillende gebieden op. Voel de tintelingen in je lichaam, voel je spieren steeds meer ontspannen worden en neem waar, welke lichaamsdelen minder makkelijk ontspannen.
- Laat jezelf helemaal zwaar worden. Je bent nu totaal ontspannen en relaxed.
- Als je het hele lichaam verfrist en ontspannen hebt keer dan nog een keer terug naar een gebied in je lichaam dat wat gespannen aanvoelde. Geef totale aandacht aan dat gebied en probeer het te ontspannen. Voel je verschil? Komen er bepaalde gedachten of emoties los? En neem ze waar..
- Tot slot span nu twee keer voor drie seconden al je spieren aan en laat los met een ademhaling
- Goed, breng nu langzaam je aandacht terug naar de rest van je lichaam en de geluiden in de kamer. Beweeg een beetje, stretch je spieren wat en open je ogen.
- Als je weer terug bent in de ruimte voel dan nog eens in je lichaam.

Deze bodyscan is de warming-up voor het maken van een werkstuk over hoe de cliënt zich op het moment voelt.

¹⁵<http://www.abc-van-meditatie.nl/meditatietechnieken/bodyscan.asp> (aangepaste versie)

Tekst inhoud van de folder die ter beschikking gesteld wordt voor de cliënten op de module markt.

“Van buiten naar binnen”

Vind je het lastig om te begrijpen wat je voelt? En is het lastig om hier woorden of beelden aan te geven? Raak je soms overspoeld door een golf van gevoelens? Of weet je niet waar je moet beginnen als je gevraagd wordt stil te staan bij je gevoel?

Dan zou deze module misschien wel iets voor jou zijn. Dit is een module zintuiglijk beeldend werkvormen om het contact met de emotiebeleving te herstellen, ter bevordering van het mentaliserend vermogen. Herstellen van de emotiebeleving. Hiermee wordt het volgende bedoeld:

Binnen de beeldend therapie worden allerlei verschillende materialen gebruikt. En al deze materialen hebben eigenschappen. Elk materiaal voelt, anders, vormt anders, heeft andere kleuren, geuren en geluiden. Elk materiaal vraagt weer een andere manier om hier mee te werken. En elk van deze zintuiglijke aspecten van het materiaal roept iets in iemand op.

Wanneer een baby geboren wordt, leert deze zijn gevoelens begrijpen en kaderen doordat de ouder spiegeld (deze term herken je misschien wel uit het mentaliseren) wat er in de baby omgaat.

Wanneer een baby nog klein is, is deze niet in staat om met woorden te begrijpen wat er in hem omgaat. Alles wat er in de baby omgaat, is afkomstig vanuit zintuiglijke en innerlijke ervaringen. De ouder van dit kind, reageert op deze zintuiglijke ervaringen, waardoor deze betekenis krijgen.

Door middel van het werken met beeldende materialen, die van alles in je op kunnen roepen, kun je contact maken met je eigen beleving. Door op zoek te gaan naar wat verschillende reacties op materialen en onderwerpen in jou oproepen. Op die manier kun je verschillende gradaties van emoties leren onderscheiden, lichamelijke reacties leren herkennen en beter begrijpen wat er in je omgaat. Wanneer je beter begrijpt wat er in je omgaat, verloopt ook het mentaliseren beter. Je weet dan waar je op terug kunt grijpen.

In de module “van buiten naar binnen” wordt eerst de aandacht gericht op de verschillende manier van voelen die er zijn. Zoals zintuiglijk, lichamenlijk en emotioneel. Vanuit de zintuiglijke ervaringen die je in het beeldend materiaal op kan doen, wordt er steeds meer verbinding gemaakt met wat je van binnen kunt ervaren, bijvoorbeeld emoties. Deze module bestaat uit tien sessies waarin verschillende materialen aanbod komen. Elke sessie wordt gestart met een materiaal verkenning, waarna je vervolgens een opdracht krijgt waarin je, je eigen weg kunt zoeken.

In de module worden handvaten aangeboden om verschillende emoties te leren onderscheiden, herkennen, uiten en gebruiken om te mentaliseren. Misschien heb je die voor je eigen gevoel al voldoende en kun je er mee oefenen. Doordat er binnen deze module in de groep, zelfstandig wordt gewerkt bestaat de ruimte om de opdrachten af te stemmen op jou eigen grenzen en behoeften.

Scoreformulier Module beeldende therapie "van buiten naar binnen"	
Client:	Datum:
Fase:	Therapeut:
De cliënt maakt gebruik van aangedragen handvaten om stil te staan bij zijn innerlijke beleving	
Toelichting:	
De cliënt gebruikt eigen handvaten om stil te staan bij zijn innerlijke beleving	
Toelichting:	
De cliënt tolereert wat deze beleeft aan het beeldend materiaal/werkstuk	
Toelichting:	
De cliënt raakt overspoeld door wat hij ervaart aan het beeldend medium	
Toelichting:	
De cliënt onderscheid verschillende belevingen: gradaties, emoties, zintuiglijke ervaringen, lichamelijke ervaringen.	
Toelichting:	
De cliënt verbind lichamelijke gewaarwordingen met wat er in hem omgaat	
Toelichting:	
De cliënt maakt eigen keuzes in vormgeving en in onderwerp van vormgeven	
Toelichting:	

De cliënt stemt af op eigen: zintuiglijke ervaring	
lichamelijke ervaring	
emoties	
grenzen	

Toelichting:

De cliënt verbind het werken in het beeldend medium aan zijn eigen ervaring	
---	--

Toelichting:

De cliënt staat stil bij wat er in hem/haar omgaat	
--	--

Toelichting:

De cliënt geeft uiting aan innerlijke spanningen	
--	--

Toelichting:

De cliënt heeft oog voor : emoties van een ander	
voor het beeldend werk van de ander	

Toelichting:

De cliënt mentaliseert over: zijn eigen werk	
zijn eigen keuzes	
het werk van een ander	

Toelichting:

Scoreformulier aanvang module "Van buiten naar binnen"	
Ingevuld door:	
Datum van invullen:	
Ik sta stil bij mijn beleving	
Ik weet wat ik van binnen voel	
Ik ben in staat woorden te verbinden aan wat ik beleef	
Ik ben in staat te onderscheiden wat ik van binnen beleef	
Ik ben in staat om te mentaliseren over wat er in mij en de ander omgaat	
Ik neem ruimte in om te delen wat ik beleef (ik uit mijn gevoelens)	
Ik ervaar dat ik grip heb op wat er in mij omgaat	

0: kan ik (nog) niet 1: niet in staat tot 2:Zwak in staat tot 3: Voldoende in staat tot
4: Goed in staat tot

Waar heb je het meest last van met betrekking tot het uiten en omgaan met gevoelens?

Wat verwacht je van deze module?

Scoreformulier na deelname aan de module "Van buiten naar binnen"	
Ingevuld door:	
Datum van invullen:	
Ik sta stil bij mijn beleving	
Ik weet wat ik van binnen voel	
Ik ben in staat woorden te verbinden aan wat ik beleef	
Ik ben in staat te onderscheiden wat ik van binnen beleef	
Ik ben in staat om te mentaliseren over wat er in mij en de ander omgaat	
Ik neem ruimte in om te delen wat ik beleef (ik uit mijn gevoelens)	
Ik ervaar dat ik grip heb op wat er in mij omgaat	

0: kan ik (nog) niet 1: niet in staat tot 2:Zwak in staat tot 3: Voldoende in staat tot
4: Goed in staat tot

Hoe kijk je terug op de module van binnen naar buiten?

.....
.....
.....

Wat heb je bijgeleerd?

.....
.....
.....

Wat heb je gemist in de module?

.....
.....
.....

Wat neem je mee als houvast uit deze module?

.....
.....
.....

Voldeed de module aan je verwachtingen?

.....
.....
.....

Ben je tevreden over de manier waarop de module aangeboden werd?

.....
.....
.....

Heb je nog andere opmerkingen/vragen t.a.v. de module?

.....
.....

Evaluatieformulier Module “Van binnen naar buiten” voor de therapeut.

Naar aanleiding van het aanbieden van de module

Naam:

Datum:

Heeft u deze module aangeboden met u al enige therapeut of met meerdere?

Opmerkingen/veranderingen t.a.v. de werkvormen:
(uitvoering, indeling, inhoud, duur, materiaal keuze etc.)

Opmerkingen/veranderingen t.a.v. therapeutische houding:

Opmerkingen/veranderingen t.a.v. toepassing module bij de doelgroep:

Opmerkingen/veranderingen t.a.v. te behalen doelen / fasering:

Overige opmerkingen/veranderingen/anders:

Bronnen:

Allen, G. Jonh; Fonay, P; Bateman, Anthony, W.(2008) Mentaliseren in de klinische praktijk.
Nieuwezijds

Backer, An de (2007-2008) Behandeling via woord vs non-verbale technieken bij alexithymie: een literatuurstudie. Universiteit Gent

Kaarsemaker-Verfaillie, Marianne (2008) Beeldende therapie en MBT: hoe integreer je die twee.

Knüwer, Emelie; Taken, Malinde (2010) Een onderzoek naar de combinatie van beeldende therapie en focussen in de praktijk. Hoge School Utrecht

Schweizer, Celine; en redactie (2009) Handboek beeldende therapie, uit de verf. Bohn Stafleu van Loghum

Smeijsters, Henk (2003) Handboek Creatieve Therapie. Coutinho

NVKT, Stuurgroep Module-ontwikkeling (juni 2000) Handleiding Module-ontwikkeling voor creatieve therapie. NVKT

<http://www.abc-van-meditatie.nl/meditatietechnieken/bodyscan.asp>

Met dank aan:

Hanneke Derks (psychotherapeute binnen het CVP)
Trudie Oudekerk (Sociotherapeut binnen het CVP, opgeleid Beeldend therapeute)
Jeroen Bakker (Psychotherapeute binnen het CVP)
Caro de Bruijn (Vaktherpeute beeldend binnen het CVP)

Voor het evalueren van deze module in conceptversie vanuit de praktijk.

Martijn Hoogendijk
Stephanie Hoogendijk

Voor het controleren van tekst en het bewerken van opmaak.
Alle gebruikte bronnen.